

Alexandra David-Néelová a její cesta do Lhasy: Portrét orientalistiky v zrcadle Tibetu¹

Alexandra David-Néel and Her Journey to Lhasa: The Image of Oriental Studies in the Mirror of Tibet

Tereza Menšíková, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: mensikova.terez@mail.muni.cz

Abstract

Alexandra David-Néel had influenced many belletrists as well as academics interested in Tibet by her travelogues and notes from journeys to Tibet, China, Nepal, Mongolia, and India. This text focuses on the image of her personality outlined in one of her most famous books, *Voyage d'une Parisienne a Lhasa à Pied et en Mendiant de la Chine à l'Inde à Travers le Thibet*, 1927. The image of a woman travelling to the forbidden mystical country, early anthropologist fascinated by Tibetan customs, and capable writer of novels pervades her books and gives an understanding of perspective oriental studies and early beginnings of Tibetan studies in Europe.

Keywords

Alexandra David-Néel, Tibet, orientalism, travelogue

Klíčová slova

Alexandra David-Néelová, Tibet, orientalismus, cestopis

Úvod

Alexandra David-Néelová svými zápisky z cest do Tibetu, Indie, Číny a Mongolska ovlivnila celou generaci beletristických autorů, cestovatelů, hledačů východní spirituality i akademiků se zájmem o tibetský jazyk, kulturu a každodenní život Tibeťanů. Tento text se obrací směrem k její vlastní postavě, a to analýzou její nejznámější knihy, *Zakázanou zemí: Cesta Pařížanky do Lhasy* (David-Néelová, 1996; originál *Voyage d'une Parisienne a Lhasa à Pied et en Mendiant de la Chine à l'Inde à Travers le Thibet*, 1927). Na ní ukazují sebereflexi David-Néelové jakožto Evropanky a orientalistky, a také celkový obraz, který svým vyprávěním o sobě v knize čtenářům předkládá. Skrze tento obraz se dotýkám i tématu západních představ tibetského buddhismu, jeho racionalizace a demytologizace. Hlavním tématem textu je, jakým způsobem David-Néelová komunikuje vlastní pozici

¹ Tento rozhled vznikl v rámci projektu „Výzkumné trendy v současné religionistice“ (MUNI/A/0858/2019) řešeného Ústavem religionistiky FF MU v roce 2020.

západní orientalistky v Tibetu a jak jsou v knize Tibet, jeho obyvatelé a tibetská kultura popisováni.

Život Alexandry David-Néelové: První Evropanka ve Lhasy

Alexandra David-Néelová je považována za jednu z největších popularizátorek Tibetu a tibetského buddhismu na západě. Narozená v roce 1868 se přes všechny své dobrodružné a fyzicky i psychicky náročné cesty dožila 100 let, vydala řadu popularizačních knih, které byly přeložené do světových jazyků, akademických publikací na téma tibetského jazyka i článků pojednávajících o tibetském buddhismu, mysticismu a kultuře Tibetu, jak je na svých cestách napříč Indií, Nepálem, Tibetem a Čínou poznávala. Její pozoruhodný životní příběh, který ji dovedl k cestám po Asii, zde ponechám stranou, neboť je zpracován v několika životopisech (Foster & Foster, 1987, 1998). Hlavním tématem tohoto textu je jedna z jejích publikací, do češtiny přeložená jako *Zakázanou zemí: Cesta Pařížanky do Lhasy* (1996, či také *O žebrácké holi do svatého města: Cesta Pařížanky do Lhasy*, 1931). V této první z jejích biografii nabízí čtenáři mapy nebo přetisky originálů map, podle kterých svou cestu vykonala, poznámky o osobních dopisech a archivech, čímž dokládá autenticitu svého vyprávění. Popisuje cestu z Číny do Lhasy na přelomu roku 1923 a 1924, kdy v přestrojení za žebravou poutnici se svým adoptivním synem lamou Jongdämem prošla pěšky v 56 letech pohoří Himaláje a Tibetskou náhorní plošinu až do Lhasy. Stala se tak první zdokumentovanou Evropankou, která do Lhasy a paláce Potály vstoupila.²

Zakázaná země David-Néelové je cestopisem, který kombinuje prvky fascinace tajemným Orientem s velmi podrobným etnografickým popisem a analýzou každodenního života Tibeťanů v různých částech Tibetu, jejich kulturními a sociálními zvyky a politickými událostmi. Ve své etnografii má její bibliografie velkou antropologickou hodnotu, protože David-Néelová popisuje nejen obecné veřejné zvyklosti, ale věnuje pozornost i běžným událostem, partnerskému životu, směnnému obchodu či rodinným vztahům. Jakožto první cestopisné publikaci o Tibetu se jí připisuje vliv na díla Kerouaca a Ginsberga či Jamese Hiltona a jeho *Ztracený horizont*, ve kterém posiluje obraz Tibetu jako tajemné země Šangri-La (Foster & Foster, 1998: xiii).

Pro mystický charakter knih David-Néelové, který je zřetelněji patrný např. v knize *Mystické a mágové Tibetu* (1998), je autorka často spojována se svou současnicí, Helenou Blavatskou, a Theosofickou společností. O vlivu myšlenek kolem Blavatské, se kterými se David-Néelová před svou cestou do Tibetu v Paříži setkala (Foster & Foster, 1987: 39), se vede živá akademická diskuze. Sama David-Néelová tento vliv odmítala (Foster & Foster, 1987: 40). Její četné knihy však do velké míry živily obraz Tibetu jakožto tajemné a mystické země zázraků, esoterických učení a divotvorných jogínů praktikujících zakázaná učení v himalájských jeskyních. Tento narativ měla s Helenou Blavatskou společný.

² V prvenstvích při cestách do Tibetu se hovoří i o Annie Royle Taylor jako o první Evropance, o které je známo, že Tibet navštívila mezi léty 1892–1893, ačkoliv se nedostala přímo do Lhasy. Za druhou ženu ze Západu, která podnikla výpravu do Tibetu, se považuje Susanna Carson Rijnhart, která taktéž měla za cíl dostat se do hlavního města Lhasy, a to v roce 1898. Stejně jako Taylor se však z důvodů počasí, náročnosti cesty a nájezdů banditů do Lhasy nakonec nedostala.

Portrét západní orientalistky v zrcadle Tibetu

David-Néelová již ze začátku knihy deklaruje své antropologické vzdělání a dává při popisu tibetských představ o světě najevo, že jim ona sama nevěří a udržuje si od nich racionální odstup. V průběhu celé knihy popisuje kulturní zvyky Tibetanů spíše nehodnotícím etnografickým stylem, pouze občas zmiňuje, že některé představy jsou pouhé dětské pověry, když například uvažuje, že „slunce na vysokém, jasně modrém nebi se nepřestávalo s pobaveným úsměškem divit vši té lidské slabomyslnosti“ (1996: 324). Sama se identifikuje s „evropským uvažováním“ (1996: 58), které je dle ní založeno na logice, a následně uvádí, že v Tibetu tento přístup ztrácí na hodnotě. Postupně se dostává k představě Tibetu jako něčeho „jiného“, „zvláštního“, „odlišného“ od moderního evropského světa, kde běžné logické uvažování nepřináší funkční vysvětlení. Zemi popisuje jako „kraj záhad a podivuhodných událostí“, kde člověk objevuje jiný svět (1996: 86). Do této pozice se dostává především při romantickém popisu přírodních scenérií, v nichž jí hora připomínala velebné božstvo, příroda promlouvala zvláštním jazykem na prahu vzdálených mystických samot (1996: 26), ohromné kmeny stromů vyvolávaly „až náboženskou úzkost... jako bychom se ocitli v nějakém chrámu, zasvěceném okázalému konání podivných okultních obřadů“ (1996: 44). Tibet se v jejím podání stává čarodějnou zemí, v níž stovky očí Buddhů „meditovaly o tajuplnosti onoho světa“ (1996: 59) a ona se svým synem stanula „na prahu země dosud nepoznaných bytostí“ (1996: 228). Podobně si autorka počíná při popisu konkrétních situací, při nichž záměrně vyzdvihuje romantičnost, tajuplnost či esoteričnost místa, postavy i setkání: popis „svatého“ místa, z nějž „vyzařovala podivuhodná duchovní síla“ (1996: 250) či setkání s cestujícím asketou, který v ní poznal netibetanku (1996: 266–267).

Celková volba slov a pozornosti na jinakost a nevědnost obrazu Tibetu jako magické země vyvolává fantazie čtenáře a zároveň kontrastuje s rolí antropoložky a racionální Evropanky. Tento plynulý přechod z jedné role do druhé se odehrává na mnoha místech knihy a stupňuje se do roviny mystického a zázračného působení sil s tím, jak příběh postupuje ke svému konci. Ke konci knihy se David-Néelová oddaluje od fascinace mystičností a magičností rituálů a mnohdy až úsměvně popisuje například rituál vyhánění démonů jačí oháňkou s velkým pohrdáním a staví se proti jeho praktikování, přičemž se odkazuje na nadřazenost racionality nad dodržováním tradičních zvyklostí (1996: 320). Jedním dechem však mluví o zázracích spojených s její šťastnou cestou do Lhasy a osudovostí jejích setkání. Jak jsem nastínila na příkladech výše, v popisu David-Néelové se objevuje stereotypizace a esencionalizace „jiného“, v tomto případě exotického a špatně dostupného Tibetu. Esencialismus, zvýznamňování jádra významu nebo identity jakožto předem určené, se obecně v textech o Tibetu objevují v popisech Tibetanů jako ryze náboženských (Anand, 2007: 26) či země jako záhadné a mystické. Tento narativ je patrný i v díle David-Néelové. Stereotypizaci a esencionalizaci Tibetu však můžeme najít, ačkoliv v obrácené formě, i v četných britských cestopisech, které hovoří o původních obyvatelích jako o nevzdělaných, líných, pasivních či primitivních (Anand, 2007: 26).

Knihou *Zakázanou zemí* se řadí žánrem mezi cestopisy, s nimiž ji pojí nejen forma (popis cesty), ale i obsah poplatný tehdejší době. David-Néelová ze svých zážitků vybírá ty, které upozorňují západního čtenáře na odlišnosti zvyků, které

panují v Tibetu, od kulturních zvyků v Evropě. V těchto vyprávěních se odráží jistá propagace „zajímavých podivností“, které mají čtenáře nalákat na pocit exotičnosti a šokujícího odhalení. To se týká např. popisu hygienických návyků, jako je promíchání jídla prsty (David-Néelová, 1996: 104), jezení žaludku a vnitřností, které byly dny naloženy a rozkládaly se (1996: 140), či morálních zásad, když David-Néelová popisuje, jak tibetské ženy při ukládání ke spánku dle ní „necudně odhalily svá špinavá poprsí“ (1996: 131). K cestopisnému žánru starších let vede i autorčino časté používání slova „domorodci“ pro oslovení Tibeťanů. Dalším charakteristickým znakem jsou pokusy o přiblížení západnímu čtenáři ovo neznámé a jiné slovy a připodobněními z evropského kontextu, které mírně vyvolávají pocit etnocentrismu: viz přirovnání „Lhasa jako Řím lamaistů“ (1996: 23), „odříkávali rozličné kouzelné formulky, které v lamaistických zemích hrají stejnou roli jako jinde modlitby“ (1996: 71) či „člověku tak vyvstával obraz mladých čarodějek, chystajících se na sabat“ (1996: 135).

David-Néelová na několika místech knihy reflektuje i svou vlastní pozici a obecnou pozici západních cestovatelů a Evropy. Během svého vyprávění například popisuje zvyk Tibeťanů zdobit vyvýšená místa nápisy a praporky. K tomu připojuje reflexi, že „mnozí západní cestovatelé považovali za nutné se tomuto zvyku vysmívat“ (1996: 239). V této reflexi pokračuje, když srovnává zvyk věšení praporků se západními reklamami na alkohol a uzeniny, přičemž dává Evropu do kontrastu s Tibetem jako zkaženou a materiálně založenou, přičemž ona sama se staví na stranu „duchovních“ tibetských praporků. Podobnou kritiku na západní civilizaci uplatňuje při úvaze nad britskými politickými zájmy v oblasti Tibetu a Nepálu, což komentuje slovy: „proč národ, který si říká křesťanský, brání evangeliu a všem, kdo je káží, vstoupit do země, kam s čistým svědomím posílá vojska a prodává výzbroj“ (1996: 21). Tato kritika a zvýrazňování kvalit asijské kultury oproti evropské může být také svého druhu reakcí na kolonialismus a jeho kritiku (viz postkoloniální feminismus).

Co se týče vztahu David-Néelové k buddhismu, mnohými je považována za buddhistickou konvertitku (Thévoz, 2016: 151) a její knihy jako *Bílá a černá magie: Garab a Dečhema* (1995), *Mipam, lama s Paterou moudrostí* (1990), *Pronikavý úhled* (1997) či *The Power of Nothingness* (1982) a *Buddhism: Its Doctrines and Its Methods* (1978) se věnují převážně popisu buddhistických rituálů, učení a textů. Samotný cestopis *Zakázanou zemí* se tématu buddhismu příliš nevěnuje. Přesto je v něm jasně zachytitelná linie, kterou David-Néelová rozpracovávala ve svých pozdějších knihách, a to představa moderního západního buddhismu v paradigmatu detradicionalizace, racionalizace a mytologizace (Thévoz, 2016: 155). Představa, že buddhismus je nesprávně kategorizován jako náboženství, ale přitom se jedná o sekulární filozofii oprostěnou od rituálů a uctívání božstev, se projevuje především v pasážích, kdy autorka popisuje legendy a rituály, které se v každodenním životě Tibeťanů vyskytují. Komentuje je jako velmi vzdálené „skutečnému buddhismu, učení veskrze racionálnímu, které nepřipouští žádné církevní obřady“ (David-Néelová, 1996: 289). Toto paradigma moderního buddhismu definoval Lopez jako „mezinárodní buddhismus, který přesahuje kulturní a národní hranice, přičemž vytváří kosmopolitní síť intelektuálů píšících především v angličtině“ (Lopez, 2002: xxxix). Paradigma, které přebírá a podporuje i David-Néelová, se shoduje s faktem, že buddhismus byl původně

vyvážen za hranice Asie nikoliv původními reprezentanty, ale evropskými filozofy, orientalisty a akademiky. Ti představu o buddhismu často spojovali s představou duchovního úpadku křesťanské Evropy a západní morálky (Baumann, 2012: 116). To částečně vysvětluje i okázalou kritiku západních způsobů chování, politiky a nenaplnování křesťanských zásad u David-Néelové.

Závěr

David-Néelová ve svém textu osciluje mezi rolemi racionální Evropanky-antropoložky a pisatelky beletristického cestopisu, která je hlavní postavou dobrodružného mysticko-duchovního románu. V něm staví do popředí Evropu a Tibet jako dva protiklady, přičemž Tibet, Tibetany a jejich kulturu esencializuje do mystické roviny se zvýšeným zájmem o „jiné“. Tím se přibližuje k cestopisným vyprávěním podávaným misionáři v Asii, když akcentuje odlišnost a exotičnost země i jejich obyvatel. V reflexi své pozice zároveň ukazuje rozšířenější trend západních orientalistů kritizovat západní civilizaci jako nemorální, materiální a prázdnou, oproti duchovní a mystické zemi neznáma. Tato kritika se posléze projevuje i v autorčině pojetí tibetského buddhismu jako detradicionalizovaného, racionálního a demytologizovaného učení filozofických intelektuálů. Napříč tomu, jak se ve světle dnešních perspektiv může v některých ohledech jevit přístup David-Néelové jako orientalistický a koloniální, její cesty do Tibetu a zpět významně ovlivnily vědění o tibetské kultuře a tibetštině na západě. Knihy, které z Tibetu přivázela, stejně jako její překlady z tibetštiny, stály u zrodu západní tibetanistiky. Svým přístupem tak ovlivnila řadu dalších autorů v propagaci moderního buddhismu na západě i antropologickém zkoumání tibetské kultury.

Bibliografie

- Anand, D. (2007). Western Colonial Representations of the Other: The Case of Exotica Tibet. *New Political Science*, 29(1), 23–42.
- Baumann, M. (2012). Modernist Interpretations of Buddhism in Europe. In D. L. McMahan (Ed.), *Buddhism in the Modern World* (pp. 113–136). London – New York: Routledge.
- David-Neel, A. (1978). *Buddhism, Its Doctrines and Its Methods*. New York: St. Martin's Press.
- David-Neel, A. & Yongden, A. A. (1982). *The Power of Nothingness*. Boston: Houghton Mifflin.
- David-Néelová, A. & Jongdän, A. A. (1990). *Mipam, lama s Paterou moudrosti*. Praha: Odeon.
- David-Néelová, A. (1995). *Bílá a černá magie: Garab a Dečhema*. Praha: Pragma.
- David-Néelová, A. (1996). *Zakázanou zemí: Cesta Pařížanky do Lhasy*. Praha: Tichá Byzanc.
- David-Néelová, A. (1997). *Pronikavý vhled*. předmluva K. Minařík. Praha: Canopus.
- David-Néelová, A. (1998). *Mystikové a mágové Tibetu*. Praha: Elfa.
- Foster, B. M. & Foster, M. (1987). *Forbidden Journey: The Life of Alexandra David-Neel*. San Francisco: Harper & Row.
- Foster, B. M. & Foster, M. (1998). *The Secret Lives of Alexandra David-Neel: A Biography of the Explorer of Tibet and its Forbidden Practices*. New York: The Overlook Press.
- Lopez, D. S. (2002). *A Modern Buddhist Bible: Essential Readings from East and West*. Boston, MA: Beacon Press.
- Thévoz, S. (2016). On the Threshold of the „Land of Marvels“: Alexandra David-Neel in Sikkim and the Making of Global Buddhism. *Transcultural Studies*, 7(1), 149–186.